

Altmyş başly ak öýüm

Category: Halk döredijiliği we rowaýatlar, Kitapcy, Sözler
написано kitapcy | 22 января, 2025

Altmyş başly ak öýüm ALTMYS BAŞLY AK ÖÝÜM

■ türkmen öýleri hakynda taryhy we çeper maglumatlar

Gyzylarbatly mirasgär Atda Gurbangeldiyewiň edep-terbiye bilen baglanyşykly ýazan birnäçe gowy makalalary bar. Öz bütin ömrüni çagalara bilim-terbiye bermäge bagış eden Atda aganyň ýiti, synçy nazaryndan, durmuş tejribesinden çykan dür-dänelerine çalymdaş makalalarydyr şygyrlaryny gelejekde www.kitapcylar.ga saýty okyjylarymyza dowamly ýetirer durar. Atda aganyň ýaşlygy çarwalaryň arasynda geçensoň, türkmeniň edim-gylimlaryndan gowy baş çykarýar. Onuň şu makalasynda türkmen öýüniň gurluşy, bezegleri barada söz aýdylýar.

* * *

«Pederlerimiziň agzybirlik bilen üýşüp, öý dikmek däbi bolupdyr. Dünýewi, demokratik döwletiň binýady gurulýan şu zamanda şol asyllý däbe dolanyp gelip, tutuş halk bolup, ägirt uly täze bir öý tutmaga girişdik. Täze türkmen öýüniň gurluşygyna işeňnír gatnaşyp, dünýä şugla saçjak şol öyi bezemek, onuň ähli türkmeniň öyi bolmagy üçin şu günlerden çynlakaý alada etmek ýaşlaryň jana-jan wezipesidir».

Saparmyrat TÜRKMENBAŞY.

■ Türkmen öýüniň çeper keşbi

Altmyş başly ak öýüň
Töründe guba gelin.
Bu görünüş dünýä bilen,
Deñelen telim-telim.
Türkmen öýüniň süñنى,
Adamky deý on iki.
Şol öýde kämil bolan

Türkmeniň eki-köki.

I. ÖÝÜÑ 12 SÜÑÑI

1. Tüýnük.
2. Serpik (tüýnugiň örtügi).
3. Tüýnük ýüpi.
4. Tärimler – 4 ganat ýa-da 6 ganat.
5. Uklar (4 ganatly öye 60 uk, 6 ganatly öye 90 uk).
6. Uk baglar (her ukda bir bag).
7. Düzi ýüpi.
8. Golaň (tärimiň bil guşagy).
9. Durluk (tärimleriň eşikleri).
10. Üzük (uklaryň eşikleri).
11. Öý gapysy.
12. Öý gamyşy (guşagy bilen).

II. 12 SÜÑÑE 12 NAKYL

1. Gün hem öýüñ içinde

Aý hem öýüñ içinde.

Tüýnuge bak, Güne bak,

Meñzeşligi çakma-çak.

2. Öý agzasam başky gepim

Çagarykda tüýnük ýüpüm.

Şonuň bilen öýüm gaýym

Misli täze dogan Aýym.

3. Çagarygymda hüýt gurýa

Täze gelnim kirpigi.

Ak gelnimiň kürtesi

Ak öýumiň serpigi.

4. Öýumiň ugy,

Başymyň tugy.

5. Uzak baglam sähelçe ýüpdür,

Şolar bilen öýüm dikdir.

6. Aýlanaýyn tärimim,

Abyraýy törümiň.

7. Öýumi öý edýän üzük-durlugym

Size meñzäwersin agzybirligim.

8. Gyzym sensiz günün görer

Öýüm ýüpsüz neneň bolar.

9. Öý gelşigi gamyş

Gyz gelşigi kümüş.

10. Öý gapysy goşa bolar,

Myhman goşa-goşa geler.

11. İçinde ilik ýok,

Gapyda gulp.

Bu, türkmeniň öýi,

Giriber gelip.

12. Ojak köwlümlı gerek,

Gujak göwrümlı.

III. ÖÝ HAKDAKY PÄHIMLER

Gara öýüm – ojagym

Ýagly meşik bujagym.

Toýuň ýaraşygy öý,

Öý tutulman, tutulmaz toý.

Täze wagty öye «ak öý» diýerler,

Garrandan soň oňa «gara öý» diýerler.

Öý gara däl, garrydyr,

Gojalar deý syrlydyr.

Öý howasy açyk,

Tam howasy gaçyk.

Tama geldim, tama geldim,

Öýde wagtym, ýüwrük ýeldim.

Türkmeniň öyi ýitse,
Oguzyň teýi ýiter.

Tam öý ýerini tutmaz,
Sadaka toý ýerini.

Tamda ulalan çomry
Öýde ulalan çarwa.
On çomry ogla,
Bir çarwa dogma.

Çarwa gelni çapyp gezer,
Çarwa gyzy çalganak,

Çarwa ýigdi çepekli
Döşi galkan gapakly.

Çomryň bir ýylyndan
Çarwaň bir günü gyzyk.

Çarwaň örüsü uzak,
Çomryňky bagly duzak.

Çarwa göçse ýurdundan
Diýrler «Göçdi bir oba»
Çomry göçse ýurdundan,
Ýurdy bolar haraba.

Ýazlagda oturan gara öýleriň,
Sähra gelişik berişine dönüler.
Gelinleň hödürlän ap-ak aýranyn
Bir içeni, bir ýaş ömür sanylar.

Baharda sähramyň güllerniň görki
Kürteli gelinleň gabagna ogsar.
Seleňläp oturan guba öýler hem
Bu ene topragyň göbegne ogsar.

IV. TÄZE ÖÝ

Täze öýi ilkinji gezek guranyňda süñňunu tutup, eşiklemän, çagarykdan uzyn tanap ýa-da urgan asyp, uçar ýalu hiňñildik gurmaly. Uçýan oglan-gyzlara päsgel bermez ýaly, işiksöýän üstünäki üç ugy, şonuň gabat garşysyndaky tör tarapdan üç ugy aýyrmaly. Hiňñildige iki bolup münseň-de bolýar. Sebäbi:

- Çagaryk tüýnükde bekär ýaly;
- Tüýnugiň gözlerinde uklaryň balalary (ujy) ýer eder ýaly;
- Täze ham kökler geregiçe sozulyp, tärimler mazaly aýylar, ýaýrar ýaly;
- Gysgaça aýtsak, öýüň süñňi bir-biri bilen mazaly almaşar ýaly, bekeşer ýaly;

Täze öý köplench, ilki bilen toý edilende, ogul öýerilense tutulypdyr.

Ine, täze öýüň tarypy:

- Kejebe bar bu gün toýda,
Hiňñildik bar täze öýde.
- Oglan-gyz öýde öýde uçar hiňñildik,
Olar göýä açylan bir gül-çecek.
- Hiňñildik göterýän akja çagaryk,
Incejiksiz, emma berkden-berk.
- Çagaryk deý çeýe bolgul,
Öz sözüňe eýe bolgul.

V. ÖÝ TUTMAGYŇ TERTIBI

1. İşiksöýäni dikmeli.
2. Şatärimleri aýmaly (ýaýratmaly) we işiksöýä berkitmeli.
3. Törtärimleri aýyrmaly
4. Tärimleriň başlaryny gowşuryp daňmaly.
5. Tüýnugi galdyrmaly.
6. Uklary urmaly.
7. Düzlemeli.

8. Öý ýüpüni urmaly (golanamaly) .
9. Durluklamaly.
10. Üzüklemeli.
11. Serpigi oklamaly.
12. Gamyşlamaly.

Munuň nagmasy şeýle:

Tutan wagtyň gerek öýe,
Ilki bilen işik-söýe.
Soňra aýylar dört tärim,
Bitdigi bil öýüň ýaryn.
Tüýnügi götür tarýy, yýewürji,
Mäkämlär uklaryň ujy.
Tärimine aýla durluk
Uklaryna okla üzük.
Serpigiň ýapsyn tüýnügi,
Ynha, onsoň öýüň düzük.
Soň gamyşlarsyň daşyny,
Ýigdelder öýüň ýaşyny.

■ Öý gamyşy

Eşiklenen öýüň bütin daşyna tutulýar. Beýikligi täriime barabar bolýar.

■ ÖÝ GAMYŞYŇ GUŞAGY (ÝÜPI, GOLAÑY)

- Aňyrdan gelýän ýonekeý daýhan küren obanyň çetinden girende, haýsy öýe myhman bolmalydygyny özüce kesitlär eken.
- Gamyş guşagy kakma ýüp, barly öýdür, baý öýdür, Gamyş guşagy bükme ýüp, biz daýhana jaý öýdür.

■ Kakma ýüp

Kakma ýüp dokalýar. Ini bir garyşdan köpräk nagşly bolýar. Ol durlugyň içinden, tärimiň daşyndan, orta bilinden tutulýar. Oňa öý ýüpi (golany) ýa-da bil ýüpi diýilýär. Barjamly adamlar öý gamşynyň daşyndan hem şony aýlaýarlar.

■ Bükme ýüp

Bu ýonekeý bükdürilen ýupdür.

■ Toýhalka

Toý üçin öý tutulanynda, öý gamşyň iň ýokary gyrasyndan çitme ýa kakma owadan golaň (öý ýüpi) aylanylýar. Oňa «toýhalka» diýilýär.

■ Durlukhalka (durlukkaka)

Toýhalka ýaly owadan çitme ýa kakma golaňy öý ýüpüniň ýokarsyndan, durlugyň içinden, tärimiň ýokarky uçlarynyň (herekleriň) edil aşak ýanyndan aylamaly. Şoňa «durlukhalka» (durlukkaka) diýilýär.

VI. ÖÝÜŇ KÖMEKÇI SERİŞDELERİ

■ Syryk

Adaty taýakdan ýogyn, goşaryň ýogynlygyna barabar, öý-paýapyl agajyndan ince, togalak, berk, çeýe ağaç.

Syrygyň kömegi bilen birnäçe işleri etse bolýar.

a). Öyi tutan wagtyň üzükleri syrygyň kömegi bilen öýüň üstüne oklamaly. Şol wagt üzügiň baglaryny başga bir adam alyp gaçýar we ony ýokary uga tarap çekýär.

b). Uklaryň üstüne oklanan üzükleri nirä süýşürmeli bolsan ýene-de syryk bilen süýşürilýär.

w). Eger-de üzügiň ýygrylan ýa-da halparan ýeri bolsa, ony hem syrygyň kömegi bilen düzlemeli bolýar.

g). Öýüň içinde oturan ýeriňde serpigi çalarak açyp hem ýapyp bolýar.

d). Kämahal uly ýel ýa tüweley düşüp, serpik ýerinden üýtgese, ony hem syryk bilen süýşürip düzlemeli.

○ Syryk – bu, ýumuş oglany ýaly kömekçi bir zat. Syryk bilen bitirilýän işleriň ählisini aýal maşgalalar ýerine ýetirýär. Şol sebäpli syryk öý bikesiniň gözüne has yssy görünýär. «Haý» diýende haraýy bolan syrygy işi özünden has agdyk çarwa zenanlary:

Syrygym-a, syrygym,
Taýçanagym – ýüwrügim.
Sen gyzlarmyň birimiň –

diýip, taryp edenlerini hem heniz az görýärler.

Syrykdan başga-da öýüň ýene birnäçe kömekçi serişdeleri bar. Olar öýi apy-tupandan, harasatdan aman saklamak üçin gerek bolýar.

1. Direg – haçjaly, ýogyn, togalak, berk ağaç. Tüýnük ýüpüň içinden geçirilip, tüýnükden urulýar (direlyär).

2. Paýapyl – diregden gysga hem ince, uýy haçjaly togalak berk ağaç. Haçjasynyň agzyna 4 ýa-da 6 uga ýeter ýaly togalak agajy kese goýup, ukdan urmaly. Uly harasatda 2-3 paýapyl urulýar.

3. Ýaba – uzynlygy 1 metr ýaly agzy haçjaly, diregden ince, paýapyldan ýogyn, togalak berk ağaç. Ol tärimden urulýar. Direkdir paýapylyň ýanynda ýaba gotdujak, jortmaçja bolup görünýär.

4. Çöwşı – bu juda uly harasat turanda öýüň daşyndan edilýän tanaply, mäkäm berkitme.

Çöwşini, ine, şeýle gurnamaly:

Öýüň ykyş tarapynyň edil düýbünden berk gazyk kakmaly ýa-da gömme etmeli. Şonuň gabat garşysyndan, öýüň ýele tarapyndan, 2 ädim öýden daşlykda ýene bir gazyk kakmaly. (Muny gömme etseň bolmaýar). 15 gulaç urgany (ýüp, tanap) iki deñlap, ykyş tarapky gazykdan dañmaly.

Dañylan urganlaryň birini öýüň tüýnüğiniň 0,5 metr öñünden, birini hem edil şol möçberde tüýnüğüň yzyndan salyp, ukdur-üzügiň üstünden aşyryp, pugta çekdirip, ýele tarapky gazyga dañmaly. Soñ urganlary burgulamaly.

5. Urgan – öye çöwşı etmek üçin, 15 gulaç (2 metre golaý) juda berk tanap.

Urgany goýnuň ýüñüdir geçiniň çöpürinden darap, işýärler. Urgan 3 ýa-da 4 bükdürme bolýar. Her bükdürmesi burundykdan ýogynrak ýüpdür. Olary bükdürseň urgan bolýar. Bu ýonekeýje serişdeler mukaddes öyi, mähriban ojagy tebigy howplardan aman saklamaga kömek edýär. Bu zatlary wasp etmezlik mümkün däl.

- Öýleri tupandan gorar diregi,
Ynsan gorap bilse, birek-biregi.
- Ugumyň söýgedi paýapyllarym,
Sizi söýmän durup bilmez dillerim.
- Gartmaçja siz ýabalarym,
Misli goja babalarym.
- Tupan gelse öye çöwşى,
Myhman gelse etgun söwşى.

Bir ýelsizräk ýurtda, bütin bir oba geleňsizlik edip, urgan edinmändir. Bir gün hem turupdyr apy-tupan.

- Her kim geleňsizlik edip,
Hiç kim edinmändir urgan.
Bir gün harasat gopanda
Harap bolan külli gorgan.
- Goýnum, ýüñüňden urganym,
Minnetdar saña gorganym.
- Gapyňda bolsun malyň
Myhman üçin söwüşlik
Duluňda bolsun urganyň
Harasatda çöwşülik.

Tarpýalar. Öýüň gapysyna işigiň daş ýüzünden tutulýar. Gamyş çykalyp, ýüzüne mata çekilýär. Eger bu serişde kilimden bolsa, oňa gapykılım diýilýär. Ine, onuň aýdymy:

Meniň adym tarpýalar,
Myhmanyň bar topar-topar.

Ýagþy päl bilen gelýänler,
Sesimi eşder müñ sapar.
Bet päl bilen gelýän weli,
Iru-giç pälindeñ tapar.

VII. ÖÝÜÑ İÇINIÑ ATLARY WE OÑA DEGIŞLI ZATLAR

■ Gapböwr

Gapydan gireñde sag tarapky böwür. Bu ýerde suw gaplary – meşikler, çelekler ýerleşyär. Suw meşikleri erkejiñ derisinden edilýär.

- Suwda meşigiñ suwy,
Ähli suwlardan gowy.
Meşik sowuk saklar tomusda suwy,
Tagamy ajaýyp, lezzeti gowy.
- Kim meşigiñ suwun içer,
Kesel ony görmän geçer.

■ Çemçetorba

Gapböwrde dulda gerilgi durýar. Susaklar tärime gysdyrylgyl bolýär. Kersen, gapak, okara we beýleki gaplar hem şu böwürde ýerleşyär. Bu ağaç gaplar iñ oñat gaplardyr.

- Sörtüge goý, guý-da, suwy kersene,
Dem salymdan buz bolusyn görsene.
- Kersende sowan suwy,
Içseň sypasy gowy.
- Eýjejik zat, sen okaram,
Habardar bol, etme karam,
Goňþy senden razymy?
Onda seniñ öwüldigiñ.
Olar senden nägilemi?
Şol gün seniñ döwüldigiñ.

■ Gorküýze

Gapböwrde gap-gaçlaryň sag tarapynda ýerleşýär. Gorküýzede düye çaly tutulýar. Düye çaly türkmeniň esasy iýgi-içgisi bolupdyr.

■ Öý dulunyň ýuki

Gapböwüriň sag tarapynda ýerleşýär. Yük üçin telär gerek. Telär üçin bolsa 4 ýaba, iki kese ağaç gerek. Teläriň üstüne ilki artmaklary galdyrmaly.

■ Artmak

Artmak – üsti çitme, aşagy kakma, agzy gözelyän, adaty çuwallardan has ýasy owadam gap. Agzy alaja ýüp bilen gözelyär. 4 burçy hem gotazly bolýar. Içine toý matalary, baýraklar salynýar.

Ýüküň aşagynda hökman 2 (goşa) artmak goýmaly. Ýeke goýulmaýar. Artmaklaryň üstünden ulanylmaýan täze haly-palaslar, keçeler galdyryylýar. Soň täze ýorgan-düşekler galdyryylýar. Artmak ýüke görk berýär. Şonuň üçin «Artmakly yük owadan» diýilýär.

■ Depböwr

Dagda bitýän garadennan diýen ösümligi gaýnadyp, şondan uly küýze ýasalýar. Ol küýze ýagy oňat saklayáar. Ine, şol küýzä depbe diýilýär. Saryýagy depbä guýup, 7 ýyl ýerde gömüp goýsaň, soň ol ýag yüz derde derman bolar eken. Depbeböwre golçaböwr ýa-da ýagmeşikböwri hem diýilýär.

■ Golça

Bu depbeden kiçi ýag küýzesidir.

– Doly bolsa ýagdan golçam
Huruş aladam bolar selçeň –

diýip, ýazda ýagdan shaýyny tutan hojalyklar arkaýyn

aýdypyrlar.

■ Yagmeşik

Erkejiň derisinden taýýarlanylýar. Oňa goýun ýagy, ýa-da saryýag guýulýar, üstüne-de toşap (bolsa çomuhyňky, ýogsa-da garpyzyňky) guýulýar.

Oňa ALAÇALY ÝAG diýilýär. Könelerimiz muny iň tagamly, iň kuwwatly, iň siňnitli iýmit hasaplapdyr. «Myhman ataňdan uly» diýen pederlerimiz gonagyny bugdaý çöregidir alaçaly ýag bilen hezzetläpdirlər.

– Çomuhyň toşabyны saryýag bilen,
Alty aýlap ony meşige salan,
Soňra ak bugdaýyň çöregi bilen
Iýen, ýaryşanda gulandan ozar.

Ine, eždatlarymyzyň datly tagamlarynyň, gör, nähili gudraty bolan.

Depbedir golçany ýüküň teläriniň aşagynda sag tarapynda, tärimiň edil düýbünden bir garyş cukurjyk gazyp, depbedir golçany şoňa salyp, gulplaryndan hem täriime daňyp goýmaly.

■ Agylböwr

Gapydan gireňde çep tarapky böwr. Agylböwüre ýörite dokalan guzugamyş aýlanýar we içine owlak-guzy salynýar. Şonuň üçin:

– Ak öýümde agylböwrüm,
Owlak-guzym, uly höwrüm – diýlen.

■ Azykbözür

Agylböwrünün sag tarapynda ýerleşýär. Bu ýerde içi däneli çuwallar, içi unly sanaçlar durýar. Harazdan (degirmenden) üwelip gelen ýa-da elde üwelen un sanaçda saklanylýar.

– Gör, sanaja salanunuň,
Zada bolmaz ençe mütdet.
Babalarmyz diýipdirler:

«Sanaç gap bu duran şetdat».

– Sanajyň demi,

Lukmanyň emi.

– Geçi, goýnumyň derisi,

Iri malymyň hamy,

«Haý» diýemde haraýym,

Elim-aýagym ýaly.

■ Öýüň töri

Tör tărimleri bilen ojak aralygyndaky giň boşlukdyr. Tör – öýüň iň görnükli we hormatly ýeri. Oňa tărimler we ondan gerlip goýulýan owadan kakma, çitme čuwalçalar, at horjunlary, at torbalary, düýebaşlyklar, uly garçynçuwallar bezeg berýär. Türkmen iň hormatly adamsyny töre geçirýär.

– Türkmen töre geçir gelen myhmany,

Türkmeniň gonagy şol öýüň hany.

■ Ojak

Bütin maşgala ojagyň başynda ähli şatlyk-gaýgysyny paýlaşýar. Birek-birek bilen ysnyşyk şu ýerden başlanýar. Ähli duztagamlar ojakda bişýär. Türkmen üçin duzdan uly zat ýok. Şonuň üçin ojak mukaddes hasap edilýär.

– Halal gerekdir saçaklar,

Mährem gerekdir ojaklar.

Kim iýen duzuna kast etse, ol gönenmeyär:

– Kast eýleseň ojak-duza,

Bir gün bagtyň çöker buza.

VIII. ÖÝÜŇ DÜŞEGI

■ Ojakbaşı

Π kirilisa harpy görnüşinde, ojagyň başyna ýazylýan uly keçe.

Onuň iki gapdaly, bir töri bolýar. Ortasyň oýuk ýeri ojaga niýetlenen bolýar.

– Üç keçedir ojakbaşym,
Üstündedir içim-daşym.

Gapböwürdir agylböwüre ojakbaşynyň üstünden keçe ýazylýar.
Tore ojakbaşynyň üstünden haly, palas ýazylýar.

IX. ÖÝ GOŞLARY

■ Garcyn-çuwal (artmak)

Dulda tărimden gerip goýsaň, onda oňa garçyn-çuwal diýilýär.
Ýüküň aşagynda goýsaň, oňa artmak diýilýär.

■ Çuwallar

Çuwallar – kakma bolýar. Bular däne gaplary hökmünde ulanylýar. Çuwallar çitme ýa kakma bolýar. Çitme çuwalçylar törde tărimden gerilgi durýar. Kakma bolsa gap hökmünde gündelik durmuşda ulanylýar.

■ Ikselikler

Öý yüküniň sag tarapyndan tărimden gerilýän ýa çitme, ýa kakma edip dokalan, aşak gyrasynyň seçeginiň ujy gotazly owadanja torba. İçinde gelin-gyzlaryň ikleri, ikbaşlary, pişgeleri bolýar. Öýde birnäçe gelin-gyzl bolýar. Olaryň her haýsynyň bir ikseligi bolýar.

■ At horjun

Çitme ýa kakma bolýar. Ulanylýan horjun çep şatärimiň gapa golaýrak heregiň (haçjalalarynyň) birine gysdyrylgы durýar. Galan 3-4 sanpsy bezeg üçin törden gerilgi durýar.

Gelinler owadan-owadan at horjunlaryny dokap, gaýyn eneleriniň eline berer ekenler. Mähriban eneler bolsa gelinlere berekella berip, owadan at horjuny sypalap-sypalap:

– At horjuny apalap, goýsam atyň ardyna,

Duşmanlara haýbat ol, doga dostuň derdine –
diýip, nagma düzen bolsa, köpi gören agras gojalar:
– Bedew atyň sagrysynda horjuny,
Ganym görse goç ýigidiň gyr jyny –
diýip, hiňlener ekenler.
Ganatly kepderiler ýaly gursagy ajaýyp arzuwlardan doly
gelinler bolsa:
– Altyndan bolsun horjunyň,
Ýagşylyk bolsun görejiň – diýer ekenler.

■ At torba

At torba – kakma, ýa çitme bolýar. Gapynyň, çep tarapky
şatärimiň 2-nji ýa 3-nji heregine gysdyrylgы durýar. Ol gapa
golaýjak bolansoň, hemmäň gözü şonda bolýar. Bu babatda
ýigitler:

– Şatärimde at torbam,
Bolmaz seredip irmäm.

Goç ýigidiň enesi:

– At torbaňa doneýin, şatärimden asylgy,
Il-gününüň hossary, iner oglum asyllı.

Gelni:

– Şatärime bakamda, at torbaň goreýin,
Bedew atyň iýmini, ýarym özüm bereýin. –

diýer ekenler.

Ulanylmaýan at torbalar tör tärimlerinden gerilgi durýar.
Düýebaşlyklar, düýehalyklar, düýedyzlyklar, kejebetutylar,
gelintutylar tör hem dul tärimlerine bezeg berýär.

X. ÖÝ WE GÖC

Malyň ýagdaýyna seredip, çarwa häli-şindi täze örülere göcmeli bolupdyr.

Göçde täze gelimli öý kejebe guraýar. Içine hem täze gelni körpeje baldyzlary bilen mündürýärler. Kejebe göçüň iň öñünden ýöreýär. Baryljak ýurt daşrak bolup, erkek kişileriň biri göçi gatyrap (tizräk) çekmeli diýse, kejebedäki gelniň gaýyn enesi:

– Kejebede hazaba

Begim çykma gazaba –

diýip, bu owadan sazlaşykly sözleri aýdyp, kejebeli göçi gyssap çekmeli däldiginı, kejebedäki gelni ynjytmaly däldiginı, onuň agyraýak bolaýmagynyň mümkindigini aňladypdyr.

■ Hazaba

Hazaba – gelinleriň geýyän, alynşaý dakylan owadan, uzyn börgüi.

■ Gerege

Gerege – öýüň süňňi, tärimler, uklar çykalyp düýä yüklenilýär, üstünden hem tüýük (yüküň ortasyndan) goýulýar. Bu ýuke gerege diýilýär.

Gerege yüklenýän mala-da gerege ineri ýa-da gerege erkegi diýilýär.

Geregeli kölügi bar adam göcmeli bolanda, kän mätäçlik çekmez eken.

Geregäni hemme mal götermeýär. Göteräýende-de ony çem gelen mala yüklemek howply. Sebäbi gerege öýüň ağaç esbaplaryndan – iň näzik serişdelerinden ybarat. Ony gulyksyz, häsiýetsiz mala ýukleseň, üstündäki ýuki harap etmegi mümkün. Gerege kölügi iň asyllý, iň ýuwaş, iň güýjermen inerden ýa erkekden tutulýar. Gerege kölügi mallaryň iň hormatlysy hasaplanýar. Gerege köligine sögünç sözler-ä däl, asyl gaty-gaýrym söz hem diýmeli däl eken.

Bir gezek, ir ýazyň başynda, täze ýere göçülende, barýan göç bir sebäp bilen säginende, üsti geregeli inerlerimiziň biri (inerleriň tüýs porhan bolup kükreýän esrik mahaly) abşanlap,

kümpüjiji has aşak goýberip, çyrypnımagı durýar. Şonda dädem:
– Wah, geregäni ardyna aljac-ow, bedähet – diýýär.
Dädeminiň bu gatyrganmasyny kakam eşiden eken. Täze ýurda
barlyp, sag-aman ýerleşeninden soñ, kakam dädemı ýanyna
çagyryp, mazaly käýäp, çopana 3 gün dynç berip, onuň ýerine
dädemı goýna iberýär.

Dädeme beýle berk temmi berilmeginiň sebäbini soñ ejem şeýle
düşündirdi:

– Türkmeniň öyi, ojagy mukaddes hem keramatly hasap edilýär.
Şol öydür-ojagy göteýän inerdir erkege – gerege kölügine ýuman
agzyny açmak bolmaýar – diýdi. Munuň şeýledigine:

– Il içinde beg ogly dek läligim,
Göç gününde geregelik kölügim. –

diýen sözler hem doly güwä geçýär.

■ Uk ujy

30 ukdan, 2 daňy uguň ujuna (başyna) geýdirilýän, çitme ýa
kakma, gyralary owadan gotaz seçenekli, baglary alaja ýüpli;
owadan torba. Ol geregäni owadan, gelşikli görkezýär. Ine,
munuň aýdymy:

– Geregede uk uçlarym,
Gelşigne geler göçlerim.

Tiz-tizden, birsyhly gaýtalanyп duran adaty çarwa göçünüň
ählisinde täze gelne tä bækleyänçä kejebe gurnaýan halkyň,
ýonekeýje göçüp-gonmasynyň hem öz aýratyn bir keýpi, şowhuny
bolupdyr. Şol döwrüň adamlary bir söý bilen ilinden aýra
düşende:

Kejebeli göçler, gelinli göçler,
Sizi ýatlanymda iňlär dur içler –

diýip, ömürbaky ýatlap gezer eken.

XI. KEJEBE ÜÇİN ESBAPLAR

1. Düýebaşlyk – kejebe erkeginiň kellesini, boýnuny bezeýän, guramadan edilen uçlary seçenekli, owadan esbap.
2. Düýedyzlyk – kejebe erkeginiň dyzlaryny bezeýän gyrasy seçenekli, uçlary gotazly owadan gurama, mawut mata.
3. Düýehalyk (kejebehalyk) – howutly, halykly kejebe erkegine gelniň sep artmaklaryny ýüklemeli. Üstünden düýehalyga – kejebehalugy oklamaly. Bu örän owadan, ýa çitme, ýa kakmadyr, eger mawutdan bolsa erñegine bir sere ýaly owadan seçenekli çitme parawuz tutulýar. Sep palas ýa halyny uzaboýuna dört epläp, ýüküň üstünde, içini giňislik edip, tegeläp goýmaly. Öñ tarapyndan hataba, yz tarapyndan howuda, iki ýan tarapyndan ýüküň baglaryna berkitmeli. Üstünden (ýüregiň üstünden) hem kejebe gurnamaly.

■ Kejebe

Gamyşdan ediýär. Uzyn gamyşlary egreldip, ýokarsyny dañyp, aşagyny ýüregine berkidip, üstünden hem ak tuty, gelin tutusyny oklamaly. Kejebäniň janyny gelniň depesine degmez ýaly edip, kejebäniň süýr depesiniň ortasyndan dakmaly. İçine hem gelni mündürmeli. Kejebäni üç kerem maňlaýyna sylyp: – Bissimilla, çuw, janawer – diýip, kejebe erkegini emaýlyk bilen turuzmaly. Burundygyny sag eline alyp, ýene bir kerem «Bissimilla» diýip, sag aýagyň öñe ädip, ýöräp gidibermeli.

XII. KÄBIR DÜŞÜNDİRİŞLER

■ «Söýenişen ýykylmaz»

Bu nakyl öýüň agzalarynyň mysalyndan gelip çykypdyr. Tüýnük uga söýenýär, uklar täriime söýenýär, tärimler bir-birine söýenýär. Şeýlelikde, bir-birine hemaýat berip, söýenişip, ýykylman durýarlar.

■ «Öý ýagdaýyňa bakar, tam zehiniň ýakar»

Bu pähimiň peýda bolmagy nämedenkä? Öri meýdanlarynyň ählisine ýagyşdyr gar deň ýagmaýar. Çarwanyň malyна bolsa otluk meýdan gerek. Nirä ýagyş köpräk ýagan bolsa, şol ýeriň öri meýdany

otluk bolýar. Öýüňi çözüp, düýeleriň yükläp, otluk örä tarap gidibermeli. Öýüň ýerine tam bolsa, zehiniň ýakyp oturmaly.

■ «Gola sygan öýe sygar»

Bir öýüň içine 2-3 gelinli tuty, 7-8 çagaň, 20-30 körpe owlak-guzyň, 2-3 myhmanyň bilen sygyşmak bolýar. Şonuň üçin «Gola sygan öýe sygar» diýilýär.

■ «Öý keramat, tam garamat»

Hudaý saklasyn, ýer goduklasa, tamda ýasaýanlar üçin uly howp. Öýde ýasaýanlaryň bitiniň burny hem ganamaz. «Öý keramat, tam garamat» diýilmegi hem şonuň üçin.

■ «Çagarykda tüýnük ýüpüm, şonuň bilen öýüm gaýym»

Tüýnük ýüpden berkitme etmek. Öý hakyndaky nakyllaryň birinde «Çagarykda tüýnük ýüpüm, şonuň bilen öýüm gaýym» diýilýär. Uly apy-tupanlarda tüýnük ýüpden çuwala ýa suwluk torba (suw meşigi salynýan uly torba) gum guýup, asylyp goýulýar.

■ Öý eşigi 7 ýalňy diýmek näme?

Ýaz aýlary owlak-guzy örñeyän wagty, tomus aýlary öýde dokma ýüwürdilýän mahaly, öý ýaýbaň tutukýar. Şonda tärimler giňden aýylansoň, uly durluklar tärimiň daşyna ýetmeyär. Şonda goşmaça ýetimdurlugy hem tutmaly bolýar. Şeýlelikde, öýüň jemi eşigi:

- 4 uly durluk, 1 ýetimdurluk, 2 üzük, jemi 7 ýalňy bolýar duruberýär.

■ Törden gapy açmak

Tomus aýlary öýde uly dokma ýüwürdilende törtärimleriň arasyndan ýonekeý usulda gapy goýulýar. Işıksöye ýerine her tärimi bir ýaba berkitmeli. Ýabany bolsa ýere çukur gazyp dikmeli.

■ Ebşit. Ebşidi açmak

Ebşit – durnuklaryň sepleşyän ýeri. Uly çabga hem harasat wagfy çyg odun ýakylsa, tüssäni serpigi açman ebşitden çykarmaly. Muňa SEPIŞIK hem diýilýär.

■ Gömme

Öye çöwsi edilende gazygyň deregine edilýän berkitme. İki garyş ýaly berk agajyň ýa demir gazygyň ortasyndan ýüpi berk dañyp, dyz boýy cukur gazyp, ýaňky ortasyndan ýüp dañylgy gazygy şol çukuryň içinde ýatyryp goýup, ýüpüň ujuny çukuryň ortasyndan ýokary çykaryp, cukury gowy edip, synçgylap gömmeli. Bu berkitme gazykdan has berk bolýar.

nesil_97 Halk döredijiliği we rowaýatlar